

משטרה והיסטוריה
Police & History

בית מורשת משטרת ישראל

משטרה והיסטוריה

גיליון מס' 2
תשפ"א 2020

All Rights Reserved
Copyright © 2020

כל הזכויות שמורות
© תשפ"א

אין להקליט, לשכפל, לצלם, לתרגם, לאחסן במאגר מידע או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו
בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני (לרבות צילום והקלטה) ללא אישור בכתב
מאת משטרת ישראל

עורכת ראשית: נעמי לבנקרון
עריכה לשונית: דניאלה רפאלי
עריכה לשונית באנגלית: ניצן לפידות
גרפיקה: נעמה רובין
עיצוב הכריכה: שלומי שטרית

נדפס בישראל
ISSN 2664-2077

ועדה אקדמית: ד"ר טל יונתן-זמיר, פרופ' ניר קידר, פרופ' אורית רוזין,
ד"ר ענת שטרן, פרופ' יגאל שפי

התמונה בשער: שוטרים ישראלים ולגיזר ירדני נפגשים משני צידי הגדר שחילקה את ירושלים, שנות
השישים. צלם לא ידוע, אוסף בית מורשת משטרת ישראל.

התמונה מאחור: שוטר משוחח עם עולה חדשה במחנה "שער העלייה", 1.7.1949. צילום: זולטן קלוגר,
אוסף התצלומים הלאומי.

משטרה ומחאה חברתית: עיון מחודש בדו"ח ועדת עציוני על אירועי ואדי סאליב (1959)

יורם שחר*

מבוא

ב-9 ביולי 1959 התחוללו בשכונת ואדי סאליב שבחיפה מהומות שזעזעו את מדינת ישראל הצעירה ונחרתו בזיכרון הקיבוצי כמאורע מכונן בתולדותיה. עשרה ימים לאחר מכן מינתה הממשלה ועדת חקירה לבדיקת אירועי אותו יום והעמידה בראשה את משה עציוני, שהיה באותה עת שופט בית המשפט המחוזי בחיפה. הוועדה פעלה בסד זמנים דחוק ובמנדט מצומצם ביחס להיקף האירועים, כפי שיבואר בהמשך. לדו"ח הוועדה (להלן: "דו"ח עציוני" או "הדו"ח") חשיבות היסטורית כללית, בשל חלקו העוסק ברקע החברתי הכללי של המהומות. הדו"ח גם מצביע על כשלים קשים בקליטת העליות, בעיקר ממדינות צפון אפריקה, לאחר קום המדינה. עם זאת, הסקירה הנוכחית מתמקדת בחלקו האחר של הדו"ח שלא זכה לתשומת לב מחקרית עד כה, הבודק את תפקוד המשטרה במהלך האירועים. חלק זה מונה פחות משני עמודים, שהם בבחינת מועט המחזיק את המרובה.

בשנים שקדמו לאירועי ואדי סאליב עברו גופי הביטחון והאכיפה טלטלות ניכרות והתקשו למצוא איזון הולם ויציב בין מטרות ובין שיטות פעולה שונות.² עציוני עצמו

* פרופסור אמריטוס למשפטים, המרכז הבינתחומי והאוניברסיטה העברית בירושלים.

1 הוועדה מונתה ביום 19.7.1959, והדו"ח המסכם את פעילותה פורסם ביום 17.8.1959. לדו"ח עצמו ראו דין וחשבון ועדת החקירה הצבורית לענין מאורעות 9/7/59 בואדי סאליב (1959) (להלן: דו"ח עציוני).

2 למידע נוסף על המשטרה בשנים הראשונות ראו את גיליונו הראשון של כתב עת זה (משטרה והיסטוריה 1 (2019)), וכן את קובץ המאמרים בנושא שראה אור בכתב העת עלי זית וחרב יד (2014).

גילה לא פעם בעבר גישה ביקורתית כלפי המשטרה,³ וייתכן שמונה לחקור את אירועי ואדי סאליב מתוך הנחה שגם הפעם ינקוט עמדה דומה כלפיה.⁴ הערה אחרונה זו מובאת כבר בשלב המוקדם הנוכחי משום שהיא משליכה על עיקר הסקירה כולה. ככל שדו"ח עצינוני על אירועי ואדי סאליב חשוב בשל אופיו הכללי וארוך הטווח של חלקו החברתי, אין ספק כי חלקו המשטרתי נכתב כתגובה מיידית לאירועי השעה ולדרישה ציבורית לזיהויה ולתיקונה של אשמה נקודתית. אירועי ה-9 ביולי הובנו בתודעת רבים כשורה של התפרעויות שכוונו על ידי גורמים עברייניים, אולי בהשראת גורמים פוליטיים אפוזיציוניים, והיו ראויות לתגובה משטרתית תקיפה יותר. אולם קריאה נכונה של דו"ח עצינוני מחייבת הכרה בעובדה שהוא ניווט דרך זהירה לחלץ מתוך זעם הרגע כמה תובנות מתונות ומאוזנות באשר לתפקידיה של משטרה בחברה דמוקרטית. תובנות אלה נוסחו ועוצבו כמסר העיקרי של הוועדה, אך הניתוח המוצע ברשימה הנוכחית יראה כי טמון בהן מסר מורכב הרבה יותר.

היבט חשוב של דו"ח עצינוני הוא מגבלת הזמן שנכפתה עליו. הוועדה מונתה ב-19 ביולי והוסמכה לחקור רק את אירועי ה-9 ביולי, אלא שקדם להם אירוע אלים אחד ב-8 ביולי ושניים נוספים אירעו ב-24 וב-31 באותו חודש. כל אותם אירועים התרחשו באותה זירה ברצף ברור של משתתפים, עילות וקשרים סיבתיים, ובמקביל לאירועים דומים שהתרחשו במקומות אחרים בארץ בין החודשים יולי-אוגוסט 1959. לפיכך, ראוי היה אולי להרחיב את סמכות הוועדה מלכתחילה ובדיעבד לחקור אותם כמכלול אחד, אך משלא נעשה כך, חשוב להצביע על הדרכים שבהן התגברה הוועדה על המגבלה שנכפתה עליה ואף הפכה אותה ליתרון.

3 ביקורתו של עצינוני על המשטרה באה לידי ביטוי בהקשרים שונים. בפסק הדין בעניין ריטוב (1950) מתח עצינוני ביקורת נוקבת על התנהלות קצין משטרה ושוטרים נוספים שהכו אזרח, זיפו מסמך רשמי ושיקרו בנוגע לנסיבות האירוע. ת"פ (מחוזי חי') 99/50 מדינת ישראל נ' ריטוב (לא פורסם, 1951). בשנת 1951 שלח המפכ"ל יחזקאל סהר מכתב לשר המשטרה, לשר המשפטים ולראש הממשלה ובו התלונן על יחסו של עצינוני לשוטרים שהעידו בפניו: "לדעתי מוטב שפושע לא יבוא על ענשו מאשר שנתן הזדמנות לכב' השופט להלקותנו בפומבי ועל-כן אני מוציא הוראה לאנשי שבכל מקרה אשר תביעה של משטרה תופיע בפני השופט עצינוני - יבטלו את התביעה ולא יעידו". א"מ ג-338/12 "היחסים בין המשטרה והרשות המשפטית". לדיון נוסף במאבק זה ראו גיא לוריא "משטרה בשביל הנייטיבס": ההיסטוריה של הקמת התביעה המשטרית "משטרה והיסטוריה 1, 119, 120 (2019). בשנת 1958 עמד עצינוני בראש ועדת חקירה שדנה במרד אסירים אלים שהתחולל באחד מבתי הכלא בצפון הארץ. חברי הוועדה מתחו ביקורת חריפה על שירות בתי הסוהר ועל המשטרה, וציינו כי "מתמיה ומדהים הוא הדבר" שמשטרת בית שאן לא הייתה מעודכנת בנוגע למצב בכלא שאטה, וכי התעורר אצלם "ספק רציני ביותר" בנוגע להתנהלותה בזמן המרד. בוועדה זו היה חבר גם המשפטן וחבר הכנסת יעקב קליבנוב (דין וחשבון של הוועדה לחקירת תקרית כלא 'שטה' 19 (1958)). שנה לאחר מכן מונה קליבנוב, לצידו של עצינוני, לוועדה שחקרה את אירועי ואדי סאליב.

4 חברי הוועדה הנוספים היו עו"ד רם סולומון, ח"כ יעקב קליבנוב, פרופ' שמואל נח אייזנשטדט והרב יצחק אבו-חצירה.

תקציר האירועים

ואדי סאליב הייתה שכונת מצוקה בעיר חיפה, שתושביה השתייכו למעמד הכלכלי-חברתי הנמוך של החברה הישראלית. רובם היו עולים חדשים מצפון אפריקה שהגיעו לישראל ללא רכוש, והתקשו להשתלב בכלכלה המקומית, אשר סבלה כשלעצמה מקשיים לא מועטים בתקופה זו.⁵ נוסף על הקשיים הללו זכו תושבי השכונה יוצאי צפון אפריקה ליחס גזעני ומפלה מצד החברה הישראלית, על נגזרותיה השונות, לרבות בשוק התעסוקה, בתחום הדיור ובתחום החינוך. נוסף על כך, העובדה שבנובמבר 1959 עתידות היו להתרחש בחירות לכנסת ולרשויות המקומיות כאחד, ושמפא"י איבדה חלק מכוחה בבחירות הקודמות וניסתה להשיבו, הלהיטה את הרוחות במידה רבה. בערב ה-8 ביולי 1959 נקראו שוטרים לטפל בתושב שיכור בבית קפה בשכונה. הוא סירב לדרישת השוטרים לצאת אליהם והחל לפגוע ברכוש. השוטרים ירו לעברו והוא נפצע פצעים בינוניים והועבר לאשפוז. בעקבות אירוע זה פרצו במהלך הערב מהומות ספונטניות בשכונה ובמהלכן נרגמה מכונית משטרה באבנים, נעשה ניסיון לפגוע בשוטר, ושוטר ומאבטח ירו כמה יריות באוויר. מאוחר יותר הצליח קצין משטרה בכיר להרגיע את הרוחות תוך שיח ודברים עם התושבים והבעת התנצלות על הפגיעה באזרח.⁶ לקראת חצות שב השקט לשכונה.

בשעות הבוקר המוקדמות של ה-9 ביולי התקיימה בשכונה הפגנה שאורגנה על ידי ועד פעולה מקומי ("ליכוד יוצאי צפון אפריקה"), נקראו קריאות מתלהמות כגון "רצח במשטרה" והונף דגל מוכתם בדם, אך ההפגנה התפזרה לאחר דברי הרגעה והתנצלות נוספת מפי קציני משטרה על הירי בערב הקודם. מאוחר יותר באותו בוקר התקיימה בשולי השכונה הפגנה קטנה אך אלימה יותר שבמסגרתה נרגמו מכוניות משטרה. גם הפגנה זו התפזרה בעיקרה בעקבות מאמצי שכנוע משטרתיים, אך בשעות הצהריים בוצעו פעולות הרס במבנים שונים, כגון סניף מפא"י ומועדון ההסתדרות.

5 לרשימה בלתי-ממצה של מקורות נוספים על אודות אירועי ואדי סאליב ראו הנרייט דהאן-כלב מערכת התארגנות עצמית: ואדי סאליב ו'הפנתרים השחורים': השלכות על המערכת בישראל (עבודת גמר לתואר "דוקטור לפילוסופיה", האוניברסיטה העברית - החוג למדע המדינה, 1991); יפעת וייס ואדי סאליב: הנוכח והנפקד (2007); אמיר גולדשטיין "מנחם בגין, תנועת חרות והמחאה המזרחית: בין ואדי סאליב ל'פנתרים השחורים'" ישראל 12, 1 (2007); עדה יורמן "התגובה החברתית לאירועי ואדי סאליב" קשר 43, 59 (2012). לתיאור האירועים מנקודת מבטו של שוטר שנכח בשטח ראו קרל זינגר מזכרונותיו של בלש ישראלי 15-16, 22, 27-31, 33, 66-68, 106-111 (1991).

6 התנצלות מעין זו מציבה למעשה את המשטרה בעמדה הקובעת שהשוטר אכן טעה, ומבלי שנערכה בדיקה של ממש. עם זאת, בדו"ח השנתי של המשטרה לשנת 1959, לאחר שהעניין עבר בבדיקה מקיפה, כבר ניכרה מגמה אחרת: "היה מקום לשאלה, אם אמנם היתה הצדקה לפתיחת האש, בשים לב לנסיבות. היועץ המשפטי לממשלה שעניין בחומר החקירה של המקרה, קבע כי שוטר זה עשה מה שעשה בתום-לב, תוך כדי ביצוע החובה המוטלת עליו לפי החוק ועל כן אינו אחראי בפלילים על מעשהו זה". משטרת ישראל דין וחשבון לשנת 1959, 42 (להלן: דו"ח לשנת 1959).

לאחר רגיעה מסוימת התחדשו האירועים אחר הצהריים. עד אותה עת לא נפגע איש מהמפגינים או מהשוטרים ולא נערכו מעצרים. בשעה שלוש נאספו במרכז השכונה כמאתיים אנשים, ביניהם נשים וילדים, והחלו לרגום שוטרים במטח אבנים כבד. השוטרים הגיבו במעצרים ובמרדפים ברחובות השכונה הצרים, ובכל אותה עת המשיכו התושבים לרגום את השוטרים מגגות הבתים. קצין המשטרה שהיה אחראי למרבית פעולות ההרגעה הקודמות ואנשי ציבור שנשאו ונתנו עם פעילים שונים ניסו שוב להרגיע את התושבים, אך לפנות ערב ובמהלכו התחוללה סדרת אירועים אלימים שחרגו לראשונה מגבולות השכונה. קבוצות קטנות יחסית חמקו לשכונת הדר הכרמל הסמוכה, ביצעו בה מעשי הרס, ורגמו באבנים אוטובוס נוסעים בציר תנועה סמוך לשכונה. האירועים שהתחוללו בשבועות הבאים⁷ לא נסקרו בדו"ח עיצוני מהטעם שאוזכר למעלה, אך יש לתאר בקצרה את החמור שבהם. ב-31 ביולי פרצו עימותים בין שוטרים לבין תושבי השכונה סביב אסיפת בחירות של מפא"י, שאליה לא הורשו להיכנס. העימותים הסלימו והפכו למהומות רחוב שבמהלכן נזרקו בקבוקי תבערה לעבר שוטרים. בשלב מאוחר יותר הסתגרו כמה ממנהיגי ועד הפעולה של "ליכוד יוצאי צפון אפריקה" בביתו של אחד מהם. שוטרים פרצו לבית ואחד מיושבי ירה ירייה אחת שלא כוונה כנראה לשוטרים. היורה נעצר, נשפט, הורשע ונכלא.

הערכת פעולות המשטרה

דו"ח עיצוני מייחס למשטרה "התנהגות מאופקת, זהירה מאד וללא שימוש באמצעים תקיפים" לכל אורך היום הנבדק, הוא ה-9 ביולי, והוא נוטה לכאורה לשבח התנהגות זאת במונחים המתיישרים יפה עם חלקו החברתי של הדו"ח. אך קריאה זהירה שלו מזמינה הבנה מרובדת יותר של לקחיו העקרוניים. כך משבחת הוועדה את התנהגותה המאופקת של המשטרה:

הוועדה משוכנעת שהתנהגות המשטרה נבעה משיקולים של רצון כנה להימנע בכל מחיר משפיכות דמים [...] הוועדה מעריכה את העובדה שקציני המשטרה שוו לנגד עיניהם שיקולים של חינוך אזרחי וכי הדריכם רצון עז להימנע מכל מעשה נחפז העשוי אולי להביא תועלת בטווח הקצר אך העלול לשאת בחובו פרי באושים לגבי העתיד. שיקוליה של המשטרה התבססו על ההכרה הנכונה שאין המשטרה כוח חיצוני בלבד המשליט

7 לתיאור האירוע שהתקיים בבאר שבע ראו שני בר-און ממן "מחאה ומעמד בבאר שבע, 1963-1948" עיונים 29, 82, 85-91 (2018).

סדרים בכוח הזרוע, אלא היא חלק בלתי נפרד של הציבור עצמו והיא
חיה את חייו. מתוך הכרת תפקידה של המשטרה כגורם חינוכי [...] ניסו
קציניה להשקיט את הרוחות בדרך שניסו [...].⁸

אילו הייתה הוועדה מסתפקת בדברים אלה בלבד, אזי ניתן היה לראות בהם מסר
עקרוני ארוך טווח על תפקידה הראוי של משטרה בחברה דמוקרטית, וניתן היה לייחס
לחבריה תעוזה אישית ניכרת אל מול עמדת ההנהגה הממלכתית והמקומית באותה
עת.⁹ אלא שהמילים שהשמטתי מהפסקה שצוטטה למעלה ואמירות שהוספו אחריהן
מצמצמות מאוד את הקשרו ומשמעותו של מסר זה.

תחילה יש להצביע על העובדה שבנוסחה המלא של הפסקה לא דיברה הוועדה
על רצון למנוע כל "שפיכות דמים", אלא רק על רצון למנוע "התנגשויות בין יהודים
ליהודים". למען הסר ספק באשר למידת הכוונה מאחורי ביטוי זה - "בין יהודים
ליהודים" - יש להצביע על העובדה שהוא כבר הוזכר קודם לכן בדו"ח בלא ביקורת,
בתיאור ניסיונו של קצין משטרה לדבר על ליבם של המתפרעים במרכז השכונה:
"בדבריו הוא הצביע על האסון שהמתפרעים עלולים להביא על הציבור, על החינוך
הרע הניתן בכך לילדים ועל חומרת המעשה של פגיעת יהודים ביהודים".¹⁰

לדברים אלה, גם מפי הקצין וגם מפי הוועדה, ניתן להציע שני סוגי פרשנות, כל אחד
מהם בעייתי בדרכו שלו: האחד, נרטיב אתני מדיר, שבמסגרתו נעשה שימוש בנרטיב
מאחד בעל סממנים דתיים-יהודיים, ללא התייחסות למוצא המזרחי של המפגינים.
זאת, תוך ניסיון מלאכותי לטשטש את מצבם הסוציו-אקונומי של המזרחים, ותוך
הדגשת האתוס הציוני וכור ההיתוך שנועד להתהוות במסגרתו. השני, נרטיב לאומני
מדיר, הנשען על רצונם הכן של שוטרים יהודים להימנע בכל מחיר משפיכות דמים,
רצון השמור למתפרעים יהודים. אילו היו המתפרעים ערבים היה כנראה מחירם אחר.
צמצום ניכר נוסף של מסר האיפוק מורכב יותר והוא נגזר מהמילים שהושמטו
מהמשפט האחרון בפסקה שצוטטה למעלה. זה נוסחו המלא של המשפט בדו"ח הוועדה:

8 דו"ח עיצוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 8.

9 מסר דומה ניתן למצוא בדו"ח השנתי של המשטרה על אירועים אלה: "כאן עמדה למשטרה
פעולתה המתמדת שנמשכה שנים רבות, לחנך את אנשיה וליצור בשורתיה רוח דמוקרטית
ומתקדמת, לטפח יחסים תקינים, יחסי אהדה ושיתוף פעולה עם הקהל לכל שכבותיו. עמדה
למשטר ההסברה, שהתנהלה ללא הרף, שאנשי המשטרה הם משרתי הציבור, ושעליהם לבצע
את תפקידם ללא הפלייה, ללא משוא פנים, ללא פניות מדיניות, עדתיות או דתיות". דו"ח לשנת
1959, לעיל ה"ש 6, בעמ' 42.

10 דו"ח עיצוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 8. ראו גם את הדרך שבה תיאר השוטר קרל זינגר את האירועים
בהקשר זה: "השוטרים היהודים לא היו רגילים ולא היו מוכנים לתופעות כאלה. לא עלה על דעתם
שהם יצטרכו אי-פעם להפעיל כח נגד אחיהם". זינגר, לעיל ה"ש 5, בעמ' 31.

מתוך הכרת תפקידה של המשטרה כגורם חינוכי, ומאחר שראתה את מוקד המאורעות בפציעת אלקריף [האזרח שנורה בערב הקודם], ניסו קציניה להשקיט את הרוחות בדרך שניסו, בלי שיעלו על דעתם אותה שעה את ההתפתחויות המאוחרות החמורות יותר.¹¹

כדי להעריך את משמעותן של מילים אלה יש להזכיר כי אותן "התפתחויות מאוחרות" הן למעשה ההתפרעויות של הקבוצות הקטנות לקראת ערב בשכונה הסמוכה. בהתייחסותה המפורשת לאותן "התפתחויות" שינתה הוועדה את נימת ביקורתה וכתבה כך: "הוועדה רואה בחומרה יתירה את העובדה שהמתפרעים הצליחו להערים על המשטרה, לעלות להדר-הכרמל ולגרום בשיטת 'פגע וברח' נזקים כבדים לרכוש [...]"¹².

לפני ואחרי דברים אלה חוזרת הוועדה על הערות כלליות מרכזיות, אך המסר הנרמז בבירור מההפרדה בין מוקדם למאוחר באירועי ה-9 ביולי אינו נוגע לגבולות של זמן אלא לגבולות של מקום וחברה. עד שעות הערב של אותו יום היו האירועים סגורים בזירת העוני וההזנחה של ואדי סאליב וניתן היה לראותם כרצף של פעולות ותגובות בין תושבי השכונה לכוחות המשטרה. למרות גבולות הזמן שנכפו על סמכות הוועדה, אין ספק כי חבריה ראו את מקור האירועים האלה בכוח המופרז שהפעילו שוטרים בערב הקודם. בלא שיאמרו כך במפורש, נראה כי חברי הוועדה ראו את המהומות שהתחוללו בשכונה עצמה במהלך היום כתגובה נסבלת של תושביה ליריות מיותרות שנורו על אחד מחבריהם, ומשום כך ראו גם בעין יפה את מאמצי הפיוס של המשטרה ואת תגובתה המתונה לעבירות השונות שביצעו המפגינים בשכונה. עד אותו שלב ספגו השוטרים עצמם את עיקר זעמם של התושבים המוחים והפגיעות ברכוש כווננו כלפי מוקדים ציבוריים בשכונת ואדי סאליב. ייחודם של האירועים המאוחרים שאותם בלבד ראו חברי הוועדה "בחומרה יתירה" היה ללא ספק בפריצתם מהשכונה אל זירת מגוריה ועסקיה של הבורגנות האזרחית המבוססת. משמעות זו מתבקשת בהכרח מהמשכה של הפסקה שצוטטה למעלה: "[...] אם כי ייתכן ששיקולי המשטרה, כי האירועים נושאים אופי מקומי-שכונתי גרידא, לא היו בלתי סבירים לפי הערכת המצב אותה שעה."¹³

11 דו"ח עצינוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 8-9 (ההדגשות הוספו).

12 שם, בעמ' 9.

13 דו"ח עצינוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 9. ההסבר המופיע בדו"ח המשטרה למדיניות האיפוק וההכלה שלה בראשית הדרך, ולשינויה בהמשך, היה השינוי שחל באופי המחאה: "המשטרה נהגה תחילה במתפרעים באדי סאליב באורך-רוח רב, אך לאחר שנתברר כי טיפול זה מתפרש על ידיהם כחולשה, ולא כייחס [כך] אנושי - ננקטו פעולות נמרצות והחלטיות, כאשר נשנו ההתפרעויות במקומות אחרים או כשהיה חשש לכך. דו"ח לשנת 1959, לעיל ה"ש 6, בעמ' 43. בספרו של קרל זינגר צוינה מדיניות ההכלה לשבח שוב ושוב. כך, למשל, כתב כי "רק תושיתם של חלק מהקצינים

כמו בהתייחסותה הקודמת של הוועדה לזהותם הלאומית של ה"צדדים" לאירועים ("פגיעת יהודים ביהודים") ניכר בעליל כי גם כאן נתלה משקלם של סיכויים וסיכונים במידה רבה באופייה של זירת האירועים ובזהותם המעמדית והעדתית של המעורבים בהם. מה "החומרה היתירה" בחלונות שנשברו לפנות ערב בבתי עסקים בהדר הכרמל, לעומת מבני ציבור שנפגעו בשעות הצהריים בוואדי סאליב? חריפות השאלה בולטת במיוחד נוכח אופי הפעולות השונות ואופי התגובה המשטרית המתבקשת. ההפגנות בוואדי במהלך היום, גם כשהן גלשו למעשי התפרעות, נשאו אופי המוני, גלוי ופתוח. הגיחות הבודדות להדר הכרמל ("למעלה") בוצעו בחשאי וברצף מהיר על ידי קבוצות קטנות שחמקו בין הסמטאות, פגעו ברכוש, וחזרו מייד לשכונה. קשה להעריך בוודאות מתוך הדו"ח מהן הפעולות שהוועדה ציפתה מהמשטרה לנקוט כדי למנוען; אך בהנחה שממילא לא ניתן היה להקיף את כל השכונה בטבעת הרמטית של שוטרים, רומזת הוועדה כנראה לאפשרות שנקיטת יד קשה בשכונה עצמה במהלך היום הייתה מונעת את הגיחות המאוחרות מחוצה לה בערבו של היום. כאן יש להדגיש כי במהלך היום נעצרו 34 מפגינים ושחררו רק למחרת, ועל כן יש להניח כי הוועדה רומזת לצורך בכוח משטרי ישיר ואלים כאמצעי הרתעה למניעת גלישת האירועים לזירות מהוגנות יותר. לכן, השאלה המתבקשת בהכרח מרצף אמירותיה של הוועדה היא מה היו אמורים קציני משטרת חיפה לעשות אילו היו מעריכים מלכתחילה, כי כמה צעירים עלולים לצאת בהמשך היום מהשכונה ולנפץ חלונות במרכז המסחרי של שכונה סמוכה? האם גם אז היו צריכים להימנע "בכל מחיר משפיכות דמים", או שהמחיר היה משתנה ודם המפגינים היה מותר כדין? האם אז היה תפקיד המשטרה לזנוח "שיקולים של חינוך אזרחי" לטובת שיקולים אחרים? האם אז הייתה המשטרה צריכה להפוך ל"כוח חיצוני [...] המשליט סדרים בכוח הזרוע"? האם התועלת שב"טווח הקצר" הייתה מצדיקה אז את "פרי הבאושים" שהיה בואש כנראה עוד יותר בטווח הארוך?

רמז ברור נוסף לסבירות תשובה חיובית לשאלות אלה עולה מהדברים הנכתבים בפתח הפרק הנדון כאן:

כשבים אנו לדון בהתנהגותה של המשטרה ביום 9.7.59 מצויים אנו להתעלם מן המאורעות שלאחר מכן. יתכן מאד, אמנם, שהשתלשלות המאורעות, כפי שארעה בליל-שבת 31.7.59 ולמחרתו עלולה לשפוך אור שונה על אופי ההתפרעויות הקודמות וממילא על האמצעים שצריך היה לנקוט בהם.¹⁴

והשוטרים שפעלו בתבונה ובהתאפקות ראויה לשבח, מנעה מלחמת אחים ודאית". זינגר, לעיל ה"ש 5, בעמ' 31.

14 דו"ח עצינוני, לעיל ה"ש 1, בעמ' 8.

כאמור למעלה, מהומות ה-31 ביולי 1959 אירעו סביב אסיפת הבחירות של מפא"י שכוונסה בליל שבת בבית קולנוע שבשכונה. בניגוד לאירועים הקודמים שהיבטיהם הפוליטיים היו שוליים יחסית, אין ספק כי במהומות אלה הייתה נימה ברורה של מאבק כוחות בין מפלגת השלטון (מפא"י) ובין קבוצת הפעילים של "ליכוד יוצאי צפון אפריקה".

הכוח שהפעילו תושבי השכונה באירועי ה-31 ביולי היה ניכר, אך לא חרג בהרבה מהכוח שהפעילו ב-9 ביולי, ועל כן יש להבין את רמזיה של ועדת עציוני על "אור שונה" בהקשר רחב יותר. אם "ההתפרעויות הקודמות" התאפיינו בעת התרחשותן כאירוע "מקומי-שכונתי גרידא" שעיקרו ספונטני והיבטיו הפוליטיים מוצנעים, הרי שאירועי ה-31 ביולי התאפיינו בהיבטים ארגוניים גלויים והקשרם הפוליטי חרג בביורר מגבולותיה של השכונה. בין שצדקה במהלכה זה ובין שלא, אין ספק כי הנהגת מפא"י (כנראה המקומית) מיקמה את אסיפת הבחירות ותזמנה אותה כאקט פוליטי, אך אין ספק גם כי מנהיגי "ליכוד יוצאי צפון אפריקה" ארגנו והובילו את תגובת תושבי השכונה לאקט זה. כמו באירועי ה-9 ביולי, ספק אם התגובה תוכננה מראש להיות אלימה, אך סביר להניח שבהיעדרו של ארגון מוקדם כלשהו היו האירועים כולם מתפתחים אחרת. הנקודה החשובה להקשר הנוכחי היא כי ועדת עציוני רומזה להנחה שאילו הייתה המשטרה מעריכה נכונה כבר ב-9 ביולי את הכוח הארגוני שהתגלה ב-31 ביולי היה עליה לנהוג ביד קשה הרבה יותר בראשית האירועים מזו שנהגה בפועל.

להערכה נכונה של נקודה זו יש להדגיש כי דו"ח עציוני דוחה את טענת "אי אלה אנשי ציבור" כי מאחורי קבוצת הפעילים בוואדי סאליב עמדו סיעות פוליטיות ארציות. דחייה זו מנומקת לכאורה בחוסר ראיות, אך גם כאן יש להתעמק בניסוח ההנמקה כדי לדייק באפיון המסקנה המוסקת ממנה. כך כתבה הוועדה: "לא הובאו בפנינו כל הוכחות לביסוס הטענות; ומניחים אנו שלו היו הוכחות אלה מצויות בידי אלה שטענו זאת או בידי המשטרה, לא היו נמנעים מהביאן בפנינו. אין אנו מקבלים אפוא, את הטענות הללו".¹⁵

קשה להעריך על מה ביססה הוועדה את הערכתה באשר לזמינותן של הוכחות ממשיות באזור הדמדומים שבין מחאה, עבריינות ופוליטיקה, אך חשוב להצביע על העובדה שמסקנתה מהערכה זו ברורה וחדה. טענת המעורבות של גורמים אופוזיציוניים חיצוניים נדחת לגופה וה"אור השונה" שעליו מדברת הוועדה בהקשרם של אירועי ה-31 ביולי מתייחס כולו להערכת כוחה הארגוני וכוונותיה של קבוצת הפעילים המקומית.¹⁶

15 שם, בעמ' 11.

16 עם זאת, מעניין לציין כי במכתב שכתב דוד בן-גוריון לעציוני בראשית חודש אוגוסט, טען בן-גוריון כי הייתה "הסתה מדינית מכוונת מצד מפלגות מסוימות", והוא הציע לעציוני להפריד בין עובדות להשקפות העדים המבקשים להופיע בפניו, תוך דחייה תקיפה של המבקשים להציג

הגורמים החסרים במשוואה זו הם כוחו וכוונותיו של הממסד השליט באותה עת. אירועי ה-31 ביולי היו תגובה לניסיון ברור של מפלגת השלטון להפגין עוצמה פוליטית בשכונה סוררת ואולי אף להציג את אותם אירועים שהתרחשו בפועל. למרות היותם של מרבית תושבי השכונה שומרי מסורת, נערכה אסיפת הבחירות לאחר כניסת השבת תוך שימוש באמצעי הגברה חיצוניים. הגבלת ההשתתפות בה לפעילי המפלגה הסירה כל מראית עין של פעילות פוליטית שגרתית. כוחות משטרה גדולים פוזרו לקראת האסיפה בהיערכות הפגנתית בכל רחבי השכונה וניתן להעריך כי במידה רבה הם היו עילת התגובה האלימה ולא האמצעי למניעתה.

לדיון נפרד במחקר עתידי ראויה פעילותן של "פלוגות הפועל", שצוינה בתקשורת אך לא זכתה להתייחסות בדו"ח עצינוני.¹⁷ הפלוגות היו, כהגדרתה של יפעת וייס, "שריד מנדטורי", שבמסגרתו התארגנו פועלים יהודים בתקופת המנדט להגנה עצמית מפני האוכלוסייה הערבית, כמו גם מפני הימין הרוויזיוניסטי, והפכו לאחר הקמת המדינה ל"סדרניה של מפא"י".¹⁸ קרוב לוודאי כי השימוש בפלוגות באירוע זה דווקא מלמד על הצורך שראתה מפא"י בטיפול במחאת ואדי סאליב שלא באמצעות המשטרה בלבד, תוך שימוש בכוח נטול פיקוח ציבורי ותקשורת.

המסקנה המתבקשת מעובדות אלה הופכת לחלוטין את המסר היוצא מוועדת עצינוני באשר לתפקידה החברתי של המשטרה בהפרות סדר המוניות. הערותיה החוזרות של הוועדה על גישה אחרת שהייתה מתבקשת במהלך ה-9 ביולי אילו היה ידוע למשטרה המשך האירועים, רומזות בבירור לעמדתה של הוועדה כי המשטרה "חיה את חייו [...] של הציבור" והיא משמשת לו "גורם חינוכי", רק בתנאי שאותו ציבור יודע את מקומו הנאות במערך הכוח הממלכתי.

השקפות בלבד. ראו מכתבו של דוד בן-גוריון אל משה עצינוני מיום 3.8.1959, "אל משה עצינוני, חיפה" דוד בן-גוריון: ראש הממשלה הראשון - מבחר תעודות (1947-1963) 457 (ארכיון המדינה, אלי שאלתיאל עורך, התשנ"ז). בשולי הדברים יוער, כי המכתב נשלח לאחר שבן-גוריון למד מן העיתונים כי עצינוני בא לבקר יום קודם לכן, ומשלא מצאו השאיר לו מכתב שבו הוא שוטח כמה לבטים בנוגע לעבודת הוועדה. ניתן כמובן לתהות מדוע מצא לנכון שופט מכהן, העומד בראש ועדה החוקרת התנהגות גוף ממלכתי-שלטוני, לבקר אצל ראש הממשלה עוד בטרם סיימה הוועדה את עבודתה, ומדוע פורסם העניין בעיתונים, אך לא ארחיב בנקודה זו כאן.

17 ראו למשל "שקט בואדי סאליב" הארץ 3.8.1959, 1; "פסה"ד במשפט עצורי ואדי סאליב - ב-22 לחז"ק קול העם 16.9.1959, 4.

18 וייס, לעיל ה"ש 5, בעמ' 60-61.